

FUZÛLÎ DİVANİ SÖZLÜĞÜ ADLI ESER ÜZERİNE

Cemal Kurnaz

Türk edebiyatında din ve tasavvuf önemli yer tutar. Gerek tasavvuf edebiyatında gerekse divan edebiyatında din ve tasavvufun bütün inceliklerine yer verilir. Yüzyıllarca İran coğrafyasında yaşamış olan Türklerin edebiyatında tasavvuf büyük ölçüde İran edebiyatı üzerinden gelir.

İran edebiyatı, başlangıçta Hakîm Senâî (öl. 1131) ve Feridüddin Attâr (öl. 1221) yolunda açık, didaktik ve zühdi yönü ağır basan tasavvuf anlatımını benimserken zamanla “melamet neşvesi”nin ağır basması sonucu, ilahi aşkı mecazî aşk ile karıştıran, remiz, mecaz ve mazmunlarla yüklü bir anlatım tarzını benimser. Ebu Said Ebulhayr, Genceli Nizamî, Haco, Şah Nimetullah, Necmedin-i Râzî, Selman-ı Sâvecî, Mahmud-ı Şebüsterî, Kemal-i Hocendî, Hafız-ı Şirazî gibi şairlerin şiirlerinde, sevgilinin güzellik unsurları aynı zamanda tasavvufî birer anlam kazanır.¹

Türk edebiyatında Ahmet Yesevî ile başlayan zühdi tasavvuf anlayışı zamanla İran edebiyatındakine benzer bir gelişme gösterir. Divan şairleri İranlı üstatlarını örnek alırlar. Şairler başlangıçta açık ve sembolsüz şiirler yazarken zamanla ilahi aşkı beşeri aşkla iç içe anlatan İranlı üstatlarının yolunu benimserler. Ali Nihad Tarlan'a göre, bu üslubun divan şiirindeki ilk önemli temsilcisi Kadı Burhaneddin'dir (1344-1398).² Germiyanlı Şeyhî (öl. 1429?) de

şiirlerinde tasavvufi aşkın mecazlarını bilinçli ve sistemli olarak kullanır. Hacı Bayram-ı Veli'ye bağlı olup Anadolu sahasındaki tasavvufi eserlerden haberdar olan Şeyhî, eğitim amacıyla gittiği İran'da söz konusu mutasavvif şairlerin eserlerini yakından tanıma imkânı bulur. Tarlan, Şeyhî'nin şiirlerindeki Selman-ı Sâvecî ve Hafız-ı Şirazî etkisini örneklerle ayrıntılı şekilde göstermiştir.³

Tarlan, söz konusu üslubun esaslı şekilde Fuzûlî'de bulunduğunu söyler. Kadı Burhaneddin ve Şeyhî gibi şairlerde tasavvufi mecazlar açıkça görülür. Usul bu gizmektir. Fuzûlî'de bu

1 Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, 2. baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 9.

2 Ali Nihad Tarlan, “aşağı yukarı bütün tasavvufi istihlamları, muhtelif yerlerdeki kullanışlarını karşılaştırarak tayin ve tespit ettiğim bu sanatkar hakkında etraflı bir eser hazırlamak-

tayım” diye haber verse de böyle bir eser yayımlanmamıştır. Ancak “Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf” başlığı altında yayınladığı üç makalede şairin bu yönüne dikkat çekmiştir: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C VIII, 1958, s. 8-15; C IX, 1959, s. 27-32; C X, 1960, s. 1-4.

3 Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, s.13-40.

anlam çok daha derindedir.⁴ Fuzûlî'de en mükemmel şeklini bulan tasavvufî mecazların kullanımını kendisinden sonra gelen birçok şair tarafından da benimsenir.

Ülkemizdeki ilk edebiyat doktoru olan Ali Nihad Tarlan (1898-1978) aynı zamanda modern anlamda Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalının da kurucusu sayılır. Tenkitli metin, metin tahlili gibi konularda ilk ve öncü çalışmalar ona aittir. Şüphesiz ki nesillerin öncelikleri, ihtiyaçları ve imkânları farklıdır. Onun çalışmalarını değerlendirirken bunları göz önünde bulundurmak gerekir.

Tarlan, metin şerhi konusunda en yetkin kişi olarak kabul edilir. Ölümünden çok sonra yayımlanan *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Tarlan'ın olgunluk dönemi eserlerindedir. Eserini hazırlarken Fahrreddin-i Irâkî (1213-1288), Lâmiî (öl. 1532), Sürûrî (1491-1561/62), İsmail Hakkı Bursevî (1652-1725) ve Tehânevî (öl. 1745) gibi mutasavvıfların eserlerinden yararlanmıştı.⁵ Eser, onun metin şerhi ders notlarından meydana gelmiştir. Kendi el yazısıyla basıma hazır olan eser, öğrencisi Hâdi Özdemir tarafından yayına hazırlanmıştır.⁶

Geçmişte tasavvufun kendine özgü kelime, mecaz ve kavramlarını açıklayan eserler yanında bu mecazların şiire yansıyan örneklerini açıklayan eserler de yazılmıştır. Mahmud Şebisterî'nin (ö. 1320) *Gülşen-i Râz* isimli mesnevisi bu konuda önemli başvuru kitaplarındandır. Eser, 15. yy. mutasavvıflarından Elvan-ı Şirazî tarafından manzum

olarak Türkçeye çevrilmiştir.⁷ 17. yy. şairlerinden Mu'îdî'nin hazırladığı Miftâhu't-Teşbih, ayrıntılı olmamakla birlikte edebiyatımızda bilinen ilk örneklerdendir.⁸

Edebî metinlerdeki tasavvufî kavramlar ve mecazların açıklanması günümüz okuyucusu için her zamankinden daha çok ihtiyaç hâline gelmiştir. Değişen dil, kültür ve hayat, bunu bir zorunluluk olarak kabul ettirmiştir. Son yıllarda artan çalışmalar arasında Süleyman Uludağ, Ethem Cebecioğlu gibi yazarların tasavvuf terimlerini açıklayan sözlükleri ile Ahmet Talât Onay, İskender Pala gibi yazarların edebiyat sözlükleri bu konuda ilk akla gelenlerdir. Son yıllarda bunlara “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” çalışmaları da eklenmiştir.

Gazi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kaplan Üstüner edebiyatın tasavvuf ile ilişkisi üzerine çalışmaktadır. Daha önce yayımladığı *Divan Şiirinde Tasavvuf* (Birleşik Yayınevi, Ankara 2007) ile *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz* (Ankara 2014) isimli eserlerinde bu konuyu ele alır. Tarlan'ın *Fuzûlî Divanı Şerhi*'ndeki mecaz ve kavramları açıklamalı ve örnekli bir sözlük hâlinde ortaya koyan Üstüner, kitabın alt başlığında belirttiği üzere, “divan şiirinin anlam dünyası”na girmek isteyenler için önemli bir başvuru eseri hazırlamıştır.⁹ Yazar, Tarlan'ın derin bilgiyle donanmış olan eserindeki dağınık bilgileri sözlük düzeninde hazırlayarak okuyucu için kullanışlı bir başvuru eseri meydana getirmiştir.

4 Ali Nihad Tarlan, “Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf (İkinci Gazelinin Şerhi)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C IX, 1959, s. 32.

5 Kaplan Üstüner, “Fuzûlî Divanı Şerhi'nin Kaynakları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 44, Ankara 2007, s.111-122.

6 Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, 3 Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

7 Abdülbaki Gölpınarlı, *Gülşen-i Râz Şerhi*, İstanbul 1972.

8 İsmail Erünsal, “Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i”, *The Journal of Ottoman Studies*, VII-VIII, İstanbul 1988, s. 215-272.

9 Kaplan Üstüner, *Fuzûlî Divanı Sözlüğü Divan Şiirinin Anlam Dünyasına Giriş*, Dün Bugün Yarın Yayınları, Ankara 2025.

Fuzûlî Divanı özelinde hazırlanmış olan bu sözlük, Tarlan'ın tamamlamaya ömrünün yetmediği "Divan Edebiyatı Lügati"ne bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Dijital teknoloji sayesinde Türk edebiyatındaki bütün metinler taranarak kapsamlı bir "edebiyat sözlüğü" hazırlanırken Kaplan Üstüner'in bu eseri önemli bir örnek olacaktır.

